

Бушуєва Т. В.

м. Київ

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

У статті розглядається напрям щодо розроблення методики викладання психології у ВНЗ, пов'язаний з дослідженням проблем психології суб'єкта навчальної діяльності (зокрема, його очікувань). Аналізуються результати дослідження очікувань, які актуалізуються на початковому етапі вивчення циклу дисциплін практичної психології студентами-психологами різних форм навчання. Визначаються особливості збігу змістовно-цільових характеристик навчальної дисципліни з очікуваннями майбутніх психологів.

Ключові слова: *очікування, очікування студентів-психологів, методика викладання психології.*

Постановка проблеми

Вступ. Інноваційний розвиток соціально-економічної сфери сучасного суспільства потребує високого рівня освіти. Процеси реформування вітчизняної вищої освіти спрямовано на забезпечення формування компетентного фахівця, конкурентоздатного на ринку праці, ініціативного та творчого. Проблема виховання та самовиховання творчої особистості у процесі трансформації української освіти набуває особливої уваги за умови гуманізації та демократизації освіти. Досвід показує, що навчання, яке нехтує гуманістичною складовою і зорієнтоване тільки на технологічну трансляцію знань, не забезпечує професійного успіху фахівця. Необхідною умовою гуманізації освіти і мірою ефективності освітнього процесу є особистісний та професійний розвиток студентів. Як головний результат навчання є не сума професійних знань, а особистість, здатна творити, постійно навчаючись у процесі професійної діяльності. Актуальна тенденція гуманізації освіти потребує перетворення підходів, цілей, змісту, методів навчання та виховання. Центральним моментом орієнтованої на людину освіти стає увага до становлення особистості як суб'єкта навчальної, професійної діяльності.

У системі фахової підготовки майбутніх психологів вказані зміни проявляються, зокрема, при розроблюванні методики викладання психології. Останнім часом проблеми, пов'язані із методикою викладання психології у ВНЗ, привертають все більшу увагу дослідників (Б. Бадмаєв, В. Боярчук, В. Гінецинський, І. Ільясов, Г. Калягіна, В. Карандашев, Є. Клімов, О. Левченко, В. Ляудіс, Т. Наумова, О. Савіна, І. Смолярчук, О. Хроменко та інші).

Аналіз останніх досліджень. Продуктивним напрямом у розроблюванні питань щодо викладання психології майбутнім фахівцям є підхід до методики її викладання як галузі психологічного знання, запропонований О. Левченко [3], відповідно до якого акцентується увага до проблем психології викладання та психології вивчення. Насамперед це проблеми психології суб'єкта навчальної діяльності, який розпочинає вивчення курсу певної психологічної дисципліни (буденний образ психічної реальності,

який склався у нього до систематичного вивчення психології; цілі, які він ставить перед собою, тобто очікування, що актуалізуються на початковому етапі).

У цьому аспекті очікування розглядаються в структурі індивідуальної свідомості особистості. Такий підхід до проблеми очікувань особистості розроблявся в ряді досліджень (К. Абульханова-Славська, М. Гомелаурі, О. Гордієнко, Я. Коломинський, А. Копилова та інші). Очікування тлумачать у контексті самодетермінації особистості (О. Каріна, М. Кисельова, Н. Шустова, Д. Мак-Клелланд, Дж. Роттер та інші). Самодетермінація тісно пов'язана із здатністю особистості до здійснення самостійної, цілеспрямованої діяльності, що ґрунтується на внутрішніх мотивах та критеріях оцінювання діяльності, — вважають Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Е. Десі, К. Левін, Р. Райна та інші).

В системі очікувань суб'єкта навчальної діяльності О. Левченко [3, 82] виокремлює компоненти: когнітивний (фонові знання, пов'язані із навчальним предметом і отримані до його вивчення); афективний (емоційно-оцінювальне ставлення до предмета); конативний (мотиви та самостійно продуковані цілі вивчення навчальної дисципліни). Ці компоненти очікувань взаємопов'язані, провідним визначається когнітивний компонент. При сприйнятті студентами нового навчального матеріалу, його зміст збігається із змістовими характеристиками когнітивного компоненту очікувань. Результат збігання виступає як регулятор пізнавальної діяльності суб'єктів учіння. Емпіричне дослідження, проведене автором на вибірці студентів — не психологів, засвідчило, що ступінь відповідності характеристик очікувань та змістових характеристик навчального курсу визначає ефективність засвоєння психології.

Отже, зрозуміла необхідність дослідження суб'єктивних очікувань студентами-психологами та врахування їх при викладанні психологічних дисциплін для майбутніх фахівців. Зокрема, важливо зважати на очікування студентів, коли вони починають вивчати цикл дисциплін практичної психології. Цей цикл розпочинається курсом психодіагностики і включає курси психоконсультування, психотерапії тощо.

Мета статті полягає у дослідженні очікувань студентів, які починають вивчення циклу дисциплін практичної психології, у визначенні особливостей очікувань майбутніх психологів за різними формами навчання та в аналізі змістовно-цільових особливостей викладання психологічних дисциплін майбутнім психологам.

Виклад основного матеріалу

Із метою дослідження очікувань студентів, які починають вивчення першої навчальної психологічної дисципліни з циклу дисциплін практичної психології, проведено опитування 192 осіб за спеціальністю «Психологія», а саме: студентів II курсу (денна форма навчання) Інституту соціології, психології та управління; слухачів I курсу (заочна форма навчання) Інституту перепідготовки і підвищення кваліфікації НПУ ім. М. П. Драгоманова. Опитування проводилося перед першою лекцією з психодіагностики і було анонімним. Досліджувалися характеристики когнітивного та конативного компонентів очікувань студентів.

Аналіз результатів передбачав порівняння отриманих даних щодо вибірки студентів стаціонарної форми навчання та слухачів заочної форми навчання (вибірки

«студентів» та «слухачів»). Водночас у вибірці слухачів при аналізі отриманих даних враховувалися особливості їхньої першої вищої освіти: в окрему групу об'єднували тих, хто при отриманні попередньої освіти вивчали ряд навчальних дисциплін психологічного циклу. Це — вчителі, соціальні педагоги, вихователі дошкільного закладу, які склали майже половину від всієї вибірки слухачів I курсу Інституту перепідготовки і підвищення кваліфікації. Серед психологічних дисциплін, які вони вивчали, психодіагностики, як правило, не було. Але отримані систематизовані знання з курсів загальної психології, вікової, педагогічної, соціальної психології дають змогу цим слухачам орієнтуватися в психологічній проблематиці. Такі слухачі отримали умовне найменування «обізнані» і далі позначаються як група I. Відповідно, групу II склали решта слухачів (за першою освітою інженерних, економічних спеціальностей тощо), які не вивчали психологічні дисципліни в такому обсязі, і тому умовно визначаються як «новачки».

Розглянемо результати дослідження характеристик когнітивного компонента очікувань майбутніх психологів щодо нової навчальної дисципліни.

Дослідження знань у студентів щодо сутності психодіагностики виявило неадекватні уявлення. Отже, визначення психодіагностики спробували дати всі досліджувані студенти. Відповіді 28,6% студентів є «розгортанням» пропонованого терміна, і був не завжди коректним. Так, 10,4% студентів визначають психодіагностику як «діагностику людини»; 9,1% — «діагностику психічних явищ, станів»; 9,1% — «постановку психологічного діагнозу».

19,5% студентів пов'язують психодіагностику із вивченням психічних захворювань, виявленням психічних розладів (наприклад: «...це діагностика психічних захворювань», «наука про виявлення та лікування психічних відхилень та захворювань»). 2,6% студентів визначають її як діагностику психічного здоров'я. Отже, кожен п'ятий другокурсник інтерпретує психодіагностику як патопсихологічну діагностику. Таке звужене тлумачення може зумовлюватися тим, що згідно із навчальним планом навчальній дисципліні «Психодіагностика» передують курс психосоматики, один із перших спеціалізованих курсів із психології після загальної психології.

Визначають психодіагностику через методи 15,6% студентів (наприклад: «наука, що вивчає методи діагностики особистості», «методи діагностики психічних станів, здоров'я людини»). 9,1% другокурсників пов'язують психодіагностику із вивченням психологічних проблем, внутрішніх проблем особистості. На думку 9,1% студентів, психодіагностика вивчає психічний стан людини, 5,2% студентів вважають, що психодіагностика дає змогу дізнатися «про людину», «дізнатися всі тонкощі людської душі».

Переважає більшість студентів визначає психодіагностику як науку, галузь психологічної науки. Однак у 5,2% відповідях психодіагностика розглядається як: «здатність краще розуміти людину», «вид перевірки психічного стану людини», «вміння правильно опрацьовувати результати методик», «метод в психології, який займається профілактикою або корекцією психіки людини» тощо.

Таким чином, отримані результати свідчать, що більше половини вибірки студентів, які починають вивчення психодіагностики, мають невизначені або неадекватні уявлення щодо сутності цієї науки.

Розглянемо відповідні результати, отримані у вибірці слухачів. Пояснити, що таке психодіагностика спробували практично всі слухачі (не відповіли лише 0,86%). Але відповіді 22,6% слухачів є простим «розгортанням» пропонованого терміна: «психодіагностика — це діагностика психіки людини» (або «психологічна діагностика особистості» тощо). Серед тих, хто дав таке тавтологічне, незмістовне визначення більшість (69%) — «новачків». 20% слухачів визначають психодіагностику як «діагностику психічного стану людини» («аналіз психічного стану», «дослідження психічного стану»). Здебільшого такі відповіді теж дають «новачки» (61%). 19,1% слухачів розуміють психодіагностику як визначення психологічних характеристик, властивостей особистості (наприклад, «...це наука про визначення особистісних рис людини», «галузь психології, яка вивчає процес дослідження характеру, темпераменту, поведінки людини для визначення узагальненого образу людини» тощо). Серед тих, хто презентує таке визначення психодіагностики, «новачків» вже меншість — 42,8%. Визначають психодіагностику через методи 15,7% слухачів (в рівній мірі з I та II груп) (наприклад: «наука, яка вивчає методи визначення психічного стану людини, темпераменту та ін.», «система методів, що дає можливість охарактеризувати особистість людини» тощо). Кожен десятий пов'язує психодіагностику із вивченням проблем (наприклад: «дисципліна, яка вивчає проблеми психіки людини», «виявлення проблем особистості для їх подолання» тощо). Серед цих слухачів переважна більшість (72,8%) — з I групи. Тільки «новачки» (5,2%) розуміють сутність психодіагностики як «визначення психологічного типу особистості» (наприклад: «наука, яка поділяє людей на окремі психотипи за зовнішніми характеристиками»). Лише «новачки» (3,5%) пов'язують психодіагностику зі встановленням відхилення від психічної норми і «можливістю визначити, наскільки людина є психічно здоровою». Решта відповідей (3,5%) віднесено до «невизначено широких» (наприклад: «психодіагностика — це наука, яка вивчає людей, їх діяльність»).

Отже, у понад третини слухачів — часткова невідповідність уявлень про навчальний предмет та його зміст, а п'ята частина слухачів має невизначені уявлення про його сутність.

В цілому відповіді досліджуваних не розгорнуті, лаконічні, вказують лише на одну певну характеристику. Студенти та слухачі I групи переважно підкреслюють науковий статус психодіагностики, а слухачі II групи — її практичну зорієнтованість.

На питання про те, чим може допомогти психодіагностика практичному психологу, не відповіли 3,9% студентів. 15,6% студентів узагальнюють визначення: психодіагностика дає практичному психологу професійні знання та навички. 7,8% студентів констатують, що психодіагностика допомагає в роботі з клієнтами, але не конкретизують зміст цієї допомоги. Отже, відповіді кожного четвертого студента не свідчать про ясність і змістовність когнітивних характеристик досліджуваних очікувань студентів.

Пов'язують роль психодіагностики із встановленням діагнозу 32,5% студентів. Із них — 10,4% зазначають, що психодіагностика дає змогу практичному психологу вміння діагностувати; 3,9% — уточнюють про те, що йдеться про проведення діагностики клієнтів; 13% студентів формулюють значення психодіагностики для практичного психолога як «знання про людину», «краще розуміння людини»; 5,2% — зазначають, що

завдяки психодіагностиці практичний психолог може зібрати інформацію про досліджуваного.

Вбачають значення психодіагностики для практичного психолога у визначенні, розумінні проблеми, яка виникла у людини, 26% студентів, 11,7% — вважають, що психодіагностика допомагає практичному психологу «дізнатися про патології, психічні захворювання», «знайти порушення в психічному стані клієнта та одразу ж це відкоригувати». На думку решти другокурсників (2,5%), психодіагностика допомагає «робити правильні висновки в дослідженні людей».

Розглянемо результати, отримані у вибірці слухачів. На запитання про те, чим може допомогти психодіагностика практичному психологу, відповіли 99,14% вибірки. Відповіді систематизуються таким чином: 27% слухачів констатують, що психодіагностика дає визначення психологічних характеристик особистості (наприклад: «детальне, поглиблене вивчення людської психіки», «уявлення про психічний стан»). В цій групі більше «новачків» (61,3%). 25,2% слухачів завдання психодіагностики формулюють як допомогу практичному психологу у вивченні особистості та розумінні проблеми (наприклад: «психодіагностика допомагає глибше оцінити і зрозуміти людину, її проблеми»). Серед цих слухачів «новачків» — 45%. 18,3% підкреслюють вагомість психодіагностики для практичного психолога щодо визначення напряму, змісту подальшої роботи з людиною (наприклад: «психодіагностика може дати характеристику психіки, завдяки якій психолог може зрозуміти причини виникнення проблем та методи подальшої роботи з клієнтом» тощо). До речі, такі відповіді частіше дають «новачки» (66,7%). 5,2% слухачів (переважно з II групи) констатують, що психодіагностика допомагає практичному психологу в його роботі, але не пояснюють, не конкретизують це положення (наприклад: «ефективно допомагає в роботі з клієнтом»). Такі відповіді не свідчать про конкретність і ясність когнітивних характеристик досліджуваних очікувань слухачів. Близько 7% слухачів вбачають роль психодіагностики в наданні допомоги людині, яка звернулася до психолога. На їхню думку, психодіагностика дає змогу «вирішити певні проблеми, які існують у людини», «дає допомогу людям у розв'язанні їх проблем». Серед слухачів, які дають подібні відповіді, переважають представники I групи (62,5%).

Звертає на себе увагу той факт, що всі слухачі I групи пишуть про роботу практичного психолога з «клієнтом», а от серед слухачів II групи 20% зазначають, що психолог працює з «пацієнтом». Саме «новачки» дають відповіді (поодинокі) про те, що психодіагностика допомагає практичному психологу «виявити психічні порушення», «визначити вади та відхилення психіки».

Порівняння результатів дослідження щодо характеристик когнітивного компоненту очікувань студентів та слухачів, які починають вивчення нової психологічної дисципліни, показує наявність змістових відмінностей. Загалом, характеристики когнітивного компоненту очікувань у слухачів більш визначені, конкретні та адекватні, ніж у студентів. Це зумовлено відмінністю обсягу, змісту, структури фонових знань із психології, насамперед, систематизованих (отриманих у процесі навчання у попередньому ВНЗ).

В конативному компоненті очікувань майбутніх психологів досліджувалися самостійно продюзовані та презентовані цілі вивчення навчальної дисципліни.

Майже половина студентів-другокурсників (48,1%) орієнтовані на одержання тільки знань. При цьому формулюють цілі як очікування: знань та загального розуміння курсу психодіагностики — 22,1% студентів; знань із психології — 3,9%; нових знань — 7,8%; цікавих знань — 7,8%; знань, корисних на практиці — 6,5% студентів.

Орієнтовані на формування знань та вмінь 39% студентів. При цьому у 3,9% — зміст цих знань та вмінь не конкретизований; 10,4% — визначають знання та вміння «діагностувати психіку»; навчитися діагностувати передбачають 10,4%; навчитися «діагностувати психічні захворювання» та «визначати психологічні проблеми» — 6,5%; навчитися «визначати психічний стан інших людей та свій» — 2,6%; навчитися «розпізнавати людей» — 2,6% студентів. Лише 2,6% студентів конкретизують уміння як оволодіння методиками психодіагностики.

Як «навчитися нового» — формулюють цілі вивчення навчальної дисципліни 3,9% студентів; 2,6% — передбачають «краще розумітися в майбутній професії» та «більше дізнатися про душу»; 6,5% не виконали завдання. Отже, очікування майже 13% студентів є невизначеними.

Серед слухачів Інституту перепідготовки і підвищення кваліфікації невизначені очікування у 6,9% (наприклад: «краще розібратися», «ясності» та відсутності відповіді — у 1,7%).

Орієнтовані на одержання суто знань — 43% слухачів. Узагальнено формулюють цілі як очікування: нових знань — 7,8% слухачів; корисної, цікавої, нової інформації — 2,6%; знань з психології — 7%; знань та загального розуміння курсу психодіагностики — 12,2% слухачів. Конкретизують зміст очікуваних знань як знання методів психодіагностики 13,9% слухачів.

Інші слухачі орієнтовані на формування знань та вмінь. Визначаючи таку ціль вивчення курсу психодіагностики, 7,8% слухачів не конкретизують їх зміст (наприклад: «набути практичного досвіду»), 13% конкретизують уміння як оволодіння методиками психодіагностики, 25,2% — «навчитися діагностувати», 8,7% слухачів сформулювали ціль — «навчитися розбиратися в людині».

У слухачів I групи найчастіше зустрічаються такі формулювання цілей вивчення дисципліни: «навчитися діагностувати» (30%), оволодіти психодіагностичними методами (18%) та «навчитися розбиратися в людині» (16%). При цьому остання ціль може формулюватися як нереалістичне очікування (наприклад: «отримати здатність «бачити особистість наскрізь», можливість визначення притаманних особистості властивостей «з першого погляду») або ж включати і самопізнання (наприклад: «краще розуміти себе та інших»). Слухачі II групи найчастіше визначають такі цілі: «навчитися діагностувати» (21,5%); знати психодіагностичні методики (наприклад: «інструменти для діагностики людини») та оволодіння ними (13,8%). При цьому «навчитися розбиратися в людині» прагнуть лише 3,1%. Очікування кожного десятого «новачка» невизначені (в I групі таких немає). В цілому можна констатувати подібність домінуючих змістових характеристик конативного компонента очікувань слухачів обох порівнюва-

них груп. Однак практична спрямованість на вміння здійснювати діагностику, застосовувати психодіагностичні методики більш виражена у слухачів I групи (48%), ніж II групи (35,3%). Водночас, майже половина всіх слухачів не конкретизує цілі вивчення навчальної дисципліни «Психодіагностика», сформульовані ними цілі загальні, належать до вивчення будь-якої дисципліни.

Порівняно зі студентами, характеристики конативного компонента очікувань слухачів більш визначені та конкретні.

Таким чином, дослідження очікувань, які актуалізуються на початковому етапі вивчення курсу психодіагностики майбутніми психологами, показало наявність як конкретних та реалістичних очікувань, так і невизначених, дифузних, неадекватних, нереалістичних. Досліджені змістові характеристики когнітивного компонента очікувань більш, ніж у третини майбутніх психологів невизначені, дифузні, часто — неадекватні, а деякі – нереалістичні. Самостійно продюковані конкретні та реалістичні цілі вивчення курсу психодіагностики має близько половини студентів (слухачів). До того ж кожен третій студент, усвідомлюючи практичну значущість курсу психодіагностики, необхідність його для подальшої професійної діяльності, не може визначити конкретні очікування за його результатами. При цьому нереалістичні очікування наявні навіть серед тих слухачів, які мають систематизовані фонові знання з психології.

При розроблюванні робочої програми курсу психологічної дисципліни викладачу необхідно враховувати характеристики очікувань студентів, порівняти цілі навчального курсу із цими очікуваннями та забезпечити оптимальний рівень відповідності змісту навчальної дисципліни до очікування майбутніх психологів.

Зрозуміло, що навчальні програми з психологічних дисциплін (цикл практичної психології) мають враховувати вимоги соціальної практики до практичної психологічної діяльності психолога. Так, сьогодні особливості психодіагностичної діяльності психолога-практика полягають у тому, як зазначають Н. Семаго та М. Семаго [4, 18], що відходить у минуле чисто «рецептурний» підхід до діагностики і фахівці починають розуміти, що просте маніпулювання діагностичними методиками (навіть великою їх кількістю) недостатньо ефективно; приходить розуміння того, що психодіагностика із мистецтва фахівця починає перетворюватися в технологічний процес. Відповідно, сучасна тенденція до вивчення психодіагностики, як підкреслює Ян тер Лаак [2, 338], відзначається особливою увагою до діагностичного процесу. Показово, що і за результатами нашого дослідження ряд студентів формулює цілі вивчення діагностики не просто як «оволодіти інструментарієм», а «навчитися діагностувати» (наприклад: «очікую знання та вміння володіти методиками аналізу психічних явищ людини, за допомогою курсу хочу структурувати знання і побачити систему дій»).

Ступінь конкретності, адекватності, реалістичності очікувань студентів визначає рівень пізнавальної активності майбутніх психологів при вивченні нової навчальної дисципліни та потреби в оволодінні новими знаннями і вміннями.

Висновки

Дослідження очікувань студентів-психологів, які починають вивчення циклу дисциплін практичної психології, виявило як конкретні, реалістичні очікування, так і невизначені, неадекватні, дифузні, нереалістичні. Характеристики фонових знань із психології студентів різних форм навчання визначають змістові особливості їх очікувань. При

визначенні змістово-цільових характеристик навчального курсу, викладач має порівнювати їх із очікуваннями майбутніх психологів, враховуючи особливості цих очікувань.

Проведене дослідження показало продуктивність розроблювання проблем методики викладання психології через психологічне обґрунтування, зокрема, через врахування психологічних характеристик суб'єкта навчальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карина О. В. Концептуальное обоснование авторского опросника «Личностные экспектации» (ЛиЭкс) / О. В. Карина, М. А. Киселева, Н. Е. Шустова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. — 2010. — Т. 12. — № 5. — С. 118–125.

2. Лаак Я. Психодиагностика: проблемы содержания и методов / Я. Лаак. — М. : ИПП; Воронеж : НПО МОДЭК, 1996. — 384 с.

3. Левченко Е. В. Субъективные ожидания студента и методика преподавания психологии / Е. В. Левченко // Вопросы психологии. — 1991. — № 2. — С. 80–86.

4. Семаго Н. Я. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст / Н. Я. Семаго, М. М. Семаго. — СПб. : Речь, 2005. — 384 с.

Бушуйева Т. В.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ В УСЛОВИЯХ ГУМАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Рассматривается направление в разработке методики преподавания психологии в вузе, связанное с исследованием проблем психологии субъекта учебной деятельности (в частности, его ожиданий). Анализируются результаты исследования ожиданий, актуализирующихся на начальном этапе изучения цикла дисциплин практической психологии студентами-психологами разных форм обучения. Определяются особенности соотношения содержательно-целевых характеристик учебной дисциплины с ожиданиями будущих психологов.

Ключевые слова: *ожидания, ожидания студентов-психологов, методика преподавания психологии.*

Bushuyeva T. V.

METHODICAL ASPECTS OF TEACHING OF PSYCHOLOGY IN THE CONDITIONS OF HUMANIZING OF EDUCATION

In the article a direction is examined in development of method of teaching of psychology in the institute of higher, related to research of problems of psychology of subject of educational activity (in particular, his expectations). The results of research of expectations which present on the initial stage of study of cycle of disciplines of practical psychology students of different forms of educating are analysed. The features of correlation of richly-having special purpose descriptions of educational discipline are determined with expectations of future psychologists.

Key words: *expectations, expectations of students-psychologists, method of teaching of psychology.*